

DOĞAL KAYNAKLAR AÇISINDAN YENİ TÜRK DEVLETLERİ

Natural Resources of the new Turkish states

Sadettin KORKMAZ K.T.Ü. Jeoloji Müh. Bölümü, Trabzon

ÖZ : Orta Asya'da yer alan ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış Türk devletleri doğal kaynaklar açısından çok büyük potansiyellere sahiptirler.

ABSTRACT : In terms of natural resources the Turkish states that become newly independent central Asia have great potentialities.

GİRİŞ

20. Yüzyılın sonlarına yaklaştığımız şu yıllarda, en önemli siyasi olaylardan biri de şüphesiz ki 70 yıldır Sovyetler Birliğinin egemenliği altında yaşayan Türk devletlerinin bağımsızlıklarını elde etmeleri ve 6 yeni Türk devletinin kuruluşudur. Ancak, bu yeni devletlerin her yönüyle dünyaya uyum sağlamaları uzun sürede gerçekleşebilecek bir olgudur. Çünkü yıkılan sistemin bütün kurumları, felsefesi ve yapısı henüz yürürlüktedir. Ayrıca, bu devletlerin Rusya Federasyonu ile çözülmesi gereken pek çok sorunları vardır. Bu nedenle, bağımsız yeni Türk devletlerinin kendi sistemlerini kurmaları ve yeniden yapılanmaları uzun yıllar alacaktır. Bu yazıda konunun siyasi, ekonomik ve kültürel yönünden çok, bağımsız Türk devletlerinin sahip oldukları doğal kaynaklar (Şekil-1) ile bunların Türkiye ve bu devletler açısından önemine değinilecektir.

PETROL VE DOĞAL GAZ

Orta Asya'daki büyük petrol ve doğal gaz yatakları Hazar Denizi çevresindeki havzalar ile Kara Kum çölünde yer almaktadır.

Azerbaycan'ın önemli petrol ve doğal gaz sahaları Kura nehri boyunca uzanan ve Hazar Denizi ile birleşen Kura havzasındadır. Havzada, Pliyosen yaşlı kumtaşlarından 200-3900 m. arasında değişen derinliklerden üretim yapılmaktadır.

Orta Asya'da, Türkmenistan ile Özbekistan arasında yer alan Kara Kum çölü büyük ölçekli petrol ve doğal gaz yatakları içermektedir. Kara Kum çölünü KB-GD yönünde kateden Amu-Derya nehri, hem çölü ve petrol sahalarını ikiye ayırmakta, hem de Türkmenistan ile Özbekistan arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Bu çölde Jura ve Kretase yaşlı karbonatlar ve kumtaşlarından

üretim yapılmaktadır. Türkmenistan, ayrıca Güney Hazar kıyısında Pliyosen yaşlı kumtaşlarından ve GD Türkmenistan'da Kretase yaşlı kumtaşlarından üretim yapmaktadır. Özbekistan ise ayrıca, güneyde bulunan Termes ile doğuda bulunan Kokand ve Andıçan illerinden petrol üretimi yapmaktadır.

Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz yatakları da Hazar denizi'nin doğusunda bulunan Mangayşilak bölgesindedir. Bu bölgede üretim Jura yaşlı kumtaşlarından yapılmaktadır. Kazakistan ayrıca Hazar Denizi'nin kuzeydoğu yöresindeki sahalardan (Dossor, Kulsaray, Temir ve Ural) petrol, Balkaş Gölü'nün batısında yer alan bölgeden de doğal gaz üretmektedir.

Kırgızistan ve Tacikistan petrol yönünden fazla zengin değildir. Kırgızistan, Celal-Abad yöresinden, Tacikistan ise Tyube güneyinden petrol elde etmektedir.

Bağımsız Türk devletlerinden Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan petrol ve doğal gaz açısından çok büyük rezervlere sahiptir. Dünyada "dev petrol ve doğal gaz yatağı" olarak adlandırılmış 509 yataktan (rezervi en az 500 milyon varil petrol veya eşdeğeri doğal gaz) 28 tanesi bu dört ülkede yer almaktadır (Tablo - 1). Bu 4 Türk devletinin toplam doğal gaz rezervi 189 trilyon fitküp (5 milyar metreküp; 31 milyar varil petrole eşdeğer), toplam petrol rezervi ise 13 milyar varildir (1.8 milyar ton). Bu ülkelerden Azerbaycan yaklaşık 8 milyar varil petrol rezervi ile ilk sırayı almaktadır. Kazakistan 2.9 milyar varil, Türkmenistan 2 milyar varil ve Özbekistan da 60 milyon varil petrol rezervine sahiptir. Doğal gaz açısından ilk sırayı 129 trilyon fitküp (21 milyar varil petrole eşdeğer) ile Türkmenistan almaktadır. Özbekistan 54 trilyon fitküp (9 milyar varil petrole eşdeğer), Azerbaycan 4 trilyon fitküp (697 milyon varil petrole eşdeğer) ve Kazakistan 1 trilyon fitküp (181 milyon varil petrole eşdeğer) doğal gaz rezervine sahiptir.

Ancak bu rezervlerin bir bölümü yıllardan beri süren üretim nedeniyle azalmıştır. Bu konudaki dünya üretim indekslerini ve hesaplamalarını gözönüne alırsak petrol-lerin 8 milyar varillik kısmı (yaklaşık % 60'ı) ve doğal gazların 170 trilyon fitkübü (yaklaşık % 90'ı) henüz rezerv olarak durmaktadır. Ayrıca bu hesaplamalara daha küçük ölçekli petrol ve doğal gaz yatakları dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu ülkeler petrol ve doğal gaz açısından bugün bile çok büyük rezervlere sahiptirler.

MADEN YATAKLARI

Bu Türk devletleri metalik madenler açısından da çok büyük yataklara sahiptirler. Tablo-2'de görüldüğü gibi Azerbaycan'da 3, Özbekistan'da 3, Tacikistan'da 2, Türkmenistan'da 1, Kırgızistan'da 5 ve Kazakistan'da 23 olmak üzere bu ülkelerde toplam 37 büyük maden yatağı vardır. Özellikle Tacikistan'daki kalay yatağı, Kazakistan'daki demir ve nikel-kobalt yatakları ile Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'da bulunan altın ve gümüş yatakları ekonomik açıdan önem taşıyan büyük yataklardır. Özbekistan en büyük altın üreticisidir.

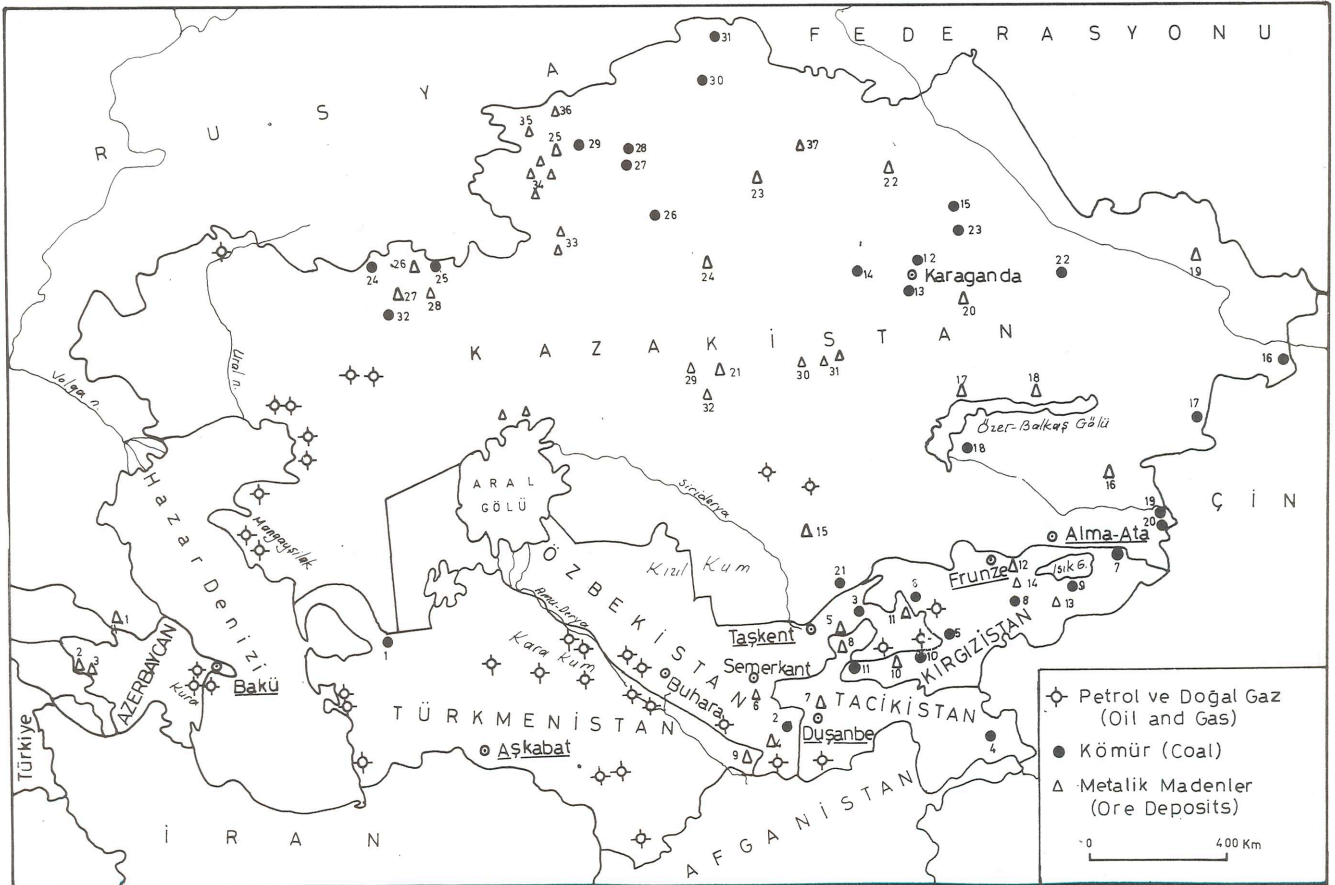
Endüstriyel hammaddeler açısından da bölgede önemli yataklar vardır. Kazakistan'ın kuzeybatısında Ak-tubinsk ve Alga'da 2, Dizambul'un kuzeyinde Karadağ, Açısay ve Aksay'da 3 olmak üzere toplam 5 büyük fosfat yatağı vardır. Bunlardan başka Kazakistan'da 3, Türk-

menistan'da 2, Özbekistan'da 2, Tacikistan'da 1 ve Kırgızistan'da 1 olmak üzere toplam 9 büyük tuz yatağı vardır. Ayrıca Özbekistan'da 1 grafit yatağı, Tacikistan ve Kırgızistan'da 1'er civa yatağı, Türkmenistan'da 1 kükürt ve Kazakistan'da da 1 barit ve 1 kaolin yatağı vardır.

KÖMÜR

Orta Asya'da yer alan Türk devletlerinde, 11 taşkömürü, 17 linyit ve 4 turba yatağı olmak üzere toplam 32 büyük kömür yatağı vardır (Tablo-3). Türkmenistan'da 1 taşkömürü; Özbekistan'da 1 taşkömürü ve 1 linyit; Tacikistan'da 1 taşkömürü; Kırgızistan'da 3 taşkömürü ve 4 linyit; Kazakistan'da ise 5 taşkömürü, 12 linyit ve 4 turba yatağı bulunmaktadır. Sadece Kazakistan'ın Karaganda şehri yakınlarında bulunan bir taş kömürü yatağından yılda yaklaşık 25 milyon ton kömür üretimi yapılmaktadır. Bilindiği gibi Kazakistan, eski Sovyetler Birliği'nin üçüncü büyük kömür üreticisi idi.

Bu ülkelerde yer alan kömür ve metalik madenlerin rezerv ve yıllık üretimleri hakkında çok sağlıklı bilgiler elde edilememiştir. Ancak, yine de bazı rakamlar verebiliriz. Örneğin Özbekistan'nın Taşkent yakınlarında bulunan Kalmakyr ve Almalyk yataklarından 1983 yılında 17 ton altın, 35 ton gümüş, 120 bin ton bakır ve 800 kg molibden üretilmiştir.

Şekil 1 : Orta Asya Türk devletleri ve önemli doğal kaynakları

Figure 1 : Middle Asia Turkish states and their important natural resources

ÜLKE VE SAHA ADI	R E Z E R V		KAPAN TIPI	HAZNE KAYA TÜRÜ	YAŞI	DERİNLİK (m)
	Petrol (Milyon varil)	Doğal Gaz (Trilyon fitküp)				
TÜRKMENİSTAN						
Dauletabat		48.70	Stratigrafik	Kumtaşı	Kretase	2900
Şatloyköyü	50	34.39	Antiklinal	Kumtaşı	Kretase	3500
Kotur Tepe (Güney Hazar)	1.460	1.50	Faylı Antikli.	Kumtaşı	Pliyosen	2600
Bagadcin (Kara Kum)		9.50	Antiklinal	Karbonat	Kretase	3000
Kirpiçlin (KaraKum)		8.59	Antiklinal	Karbonat	Kretase	3000
Naipköyü (Kara Kum)		8.00	Antiklinal	Kumtaşı	Kretase	1900
Açakköyü (Kara Kum)		5.59	Antiklinal	Kumtaşı	Kretase	1600
Gugurtlinköyü (Kara Kum)		4.00	Antiklinal	Kireçtaşı	Kretase	1000
Çekelen (Güney Hazar)	640		Faylı Antikli.	Kumtaşı	Paleosen	2500
Samantepinköyü (Kara Kum)		3.50	Antiklinal	Karbonat	Jura	2300
Bayramalinköyü		3.09	Antiklinal	Kumtaşı	Kretase	2700
Beurdeşik		3.00	Antiklinal	Karbonat	Jura	2400
Toplam	2.150	129.68				
AZERBAYCAN						
Balakhano (Kura)	2.400		Antiklinal	Kumtaşı	Pliyosen	1300
Bibieybatköyü (Kura)	2.000		Faylı Antikli.	Kumtaşı	Pliyosen	1500
Neftyanıya Kamni	1.225		Faylı Antikli.	Kumtaşı	Pliyosen	1600
Sangaçali (Kura)	860	0.69	Antiklinal	Kumtaşı	Pliyosen	3600
Surakhanköyü (Kura)	900		Faylı Antikli.	Kumtaşı	Pliyosen	200
Karaçukur (Kura)	600		Faylı Antikli.	Kumtaşı	Piyosen	1500
Bakar		3.50	Faylı Antikli.	Kumtaşı	Pliyosen	3900
Toplam	7.985	4.19				
ÖZBEKİSTAN						
Gazlinköyü (Kara Kum)	60	26.00	Antiklinal	Kumtaşı	Kretase	700
Şurtanköyü		9.00	Resif	Karbonat	Kretase	2800
Kandimköyü (Kara Kum)		5.59	Antiklinal	Karbonat	Jura	1600
Zevardin		3.89	Resif	Karbonat	Jura	2600
Urtaulakköyü (Kara Kum)		3.59	Antiklinal	Karbonat	Jura	2500
Dengizkulhanzak(Kara Kum)		3.50	Antiklinal	Karbonat	Jura	2300
Uçkuyrköyü (Kara Kum)		3.00	Antiklinal	Silttaşı	Kretase	1500
Toplam	60	54.57				
KAZAKİSTAN						
Uzenköyü	1.875		Antiklinal	Kumtaşı	Jura	800
Zetiybayköyü	1.100	1.09	Antiklinal	Kumtaşı	Jura	1900
Toplam	2.975	1.09				

Tablo 1 : Yeni Türk devletlerinin dev petrol ve doğal gaz sahaları, rezervleri ve bazı jeolojik özellikleri

Table 1 : Giant petroleum and natural gas fields of new Turkish states, their reserves and some geological features.

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bu bilgilerin ışığında, bağımsız yeni Türk devletlerinin doğal kaynaklar açısından önemli ve büyük potansiyellere sahip oldukları anlaşılmaktadır. 4 milyon km²'yi aşan bir alana sahip olan bu ülkelerde yapılacak yeni çalışma ve araştırmalarla bu yeraltı kaynaklarının daha da geliştirilmesi ve artırılması mümkündür. Türkiye bugün her türlü maden ve petrol arama ve üretim işlemlerinde büyük bir bilgi birikimi, teknik eleman gücü ve potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla Türkiye, bu ülkelerle gerekli projeleri ve teknik işbirliğini yapabilecek ve yönetecek güçtedir.

Ayrıca bu Türk devletlerinin hemen hepsi, Türkiye ile işbirliği yapmak, Türkiye'nin tecrübelerinden yararlanmak ve Türkiye üzerinden dünyaya açılmak istedikleridir. Kısacası, Türkiye ile, başta ekonomik konular olmak üzere, bir çok konuda işbirliğine gireceklerdir. Bu durum ülkemiz için büyük fırsattır.

Günümüzde, ülkemizin ihracaat ve ithalat dengesi daima ithalat lehine bozulmaktadır. Bu ithalatta da en büyük payı petrol giderleri almaktadır. Ayrıca ödemeler döviz olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla ihracaatımızın büyük bir bölümü ancak petrol giderlerini karşılayabilmektedir. İhracatımız, son yıllarda büyük artışlar göstermesine karşılık, bu dengeyi sağlayacak

ÜLKE VE YATAK ADI	YATAĞIN CINSİ
AZERBAJCAN	
1. Filistsai	Kurşun-çinko
2. Kedabek (Gence)	Bakır-molibden
3. Zaglig (Gence)	Boksit
ÖZBEKİSTAN	
4. Gümüşlük (Semerkant)	Kurşun-çinko
5. Almalyk (Taşkent)	Bakır-gümüş-altın-molibden
6. Şakrisyab	Manganez
TACİKİSTAN	
7. Zeravşan (Duşanbe)	Kalay
8. Karamazor	Bakır-kurşun-çinko-gümüş-altın
TÜRKMENİSTAN	
9. Kutugang (Semerkant)	Kurşun
KIRGIZİSTAN	
10. Kan (Kokand)	Kurşun-çinko
11. Sumsar (Nahagan)	Kurşun-çinko
12. Frunze	Kurşun-çinko
13. Karaölka	Demir
14. Roçkorka	Boksit
KAZAKİSTAN	
15. Karatau (Karadağ)	Kurşun-çinko-gümüş-altın
16. Tekeli	Kurşun-çinko
17. Kounradski	Bakır-altın-molibden-renyum
18. Saçak	Bakır-molibden
19. Altay	Bakır-kurşun-çinko
20. Besçübe-Uşkatın	Kurşun-çinko
21. Dizezkazgan	Bakır-kurşun-çinko-gümüş
22. Bostşekül	Bakır-molibden
23. Kolutan	Boksit
24. Amangelinski	Boksit
25. Tungaç	Boksit
26. Kempirsaç	Nikel
27. Aktubinks	Nikel-kobalt
28. Khrom Tau (Krom Dağı)	Kromit
29. Manganez Köyü	Manganez
30. Kızılçar doğusu	Manganez
31. Karaçal	Demir (2 yatak)
32. Karsakpay	Demir
33. Koşagel güneyi	Demir (2 yatak)
34. Rudni-Tobol Bölgesi	Demir (4 yatak)
35. Federoki	Demir
36. Vedenka	Demir
37. Atansor	Demir

Tablo 2 : Yeni Türk devletlerinin önemli maden yatakları

Table 2 : Important ore deposits of new Turkish states

düzeğe henüz ulaşamamıştır.

Bugün doğal kaynaklar-özellikle petrol ve doğal gaz açısından büyük potansiyellere sahip yeni Türk devletleri Türkiye için çok büyük bir pazardır. Bu alış veriş, şüphesiz ki, karşılıklı menfaatlere dayanacaktır. Türkiye bu ülkelerden petrol ve doğal gaz ile çeşitli hammaddeler alırken onlara çeşitli sanayi ve endüstri malları ihraç etmenin yanı sıra, anahtar teslimi fabrika yapacak bilgi birikimi ve teknolojik güce sahiptir. Bu ise, ihracat imkanları çok kısıtlı olan ülkemiz için büyük bir çıkış yolu olacaktır. Eğer bu şansı değerlendiremezsek, sırada bekleyen A.B.D., Almanya, Japonya gibi devler vardır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin önünde yeni ufuklar ve imkanlar doğmuştur. Bu imkanlar akılcı ve karşılıklı menfaatleri esas alan politikalar çerçevesinde mutlaka

ÜLKE VE YATAK ADI	YATAĞIN CINSİ
TÜRKMENİSTAN	
1. Çağıl kuzeyi	Taşkömürü
ÖZBEKİSTAN	
2. Denau kuzeyi	Taşkömürü
3. Yangiabad	Linyit
TACİKİSTAN	
4. Aliçur doğusu	Taşkömürü
KIRGIZİSTAN	
5. Celal-abad	Taşkömürü
6. Taşkömür Köyü	Taşkömürü
7. Cırgalen	Taşkömürü
8. Min-kuş doğusu	Linyit
9. Kaçi Say	Linyit
10. Kızıl Kıya	Linyit
11. Sulyutka	Linyit
KAZAKİSTAN	
12. Karağanda	Taşkömürü
13. Abay	Taşkömürü
14. Samarsköyü	Taşkömürü
15. Eskibatuz	Taşkömürü
16. Zimunay	Taşkömürü
17. Zarbulak	Linyit
18. Kuygan	Linyit
19. Dubun	Linyit
20. Aşınaki	Linyit
21. Lenger	Linyit
22. Zarlıkamis	Linyit
23. Karaşoki	Linyit
24. Martuk	Linyit
25. Mamit	Linyit
26. Derzhavinski	Linyit
27. Karasu	Linyit
28. Alabota	Linyit
29. Kustanay	Turba
30. Karasor	Turba
31. Petropavloks	Turba
32. Alga	Turba

Tablo 3 : Yeni Türk devletlerinin önemli kömür yatakları

Table 3 : Important coal deposits of new Turkish states

değerlendirilmelidir. Çünkü bu, Türkiye ve Türk dünyası için kaçırılmaması gereken büyük bir fırsattır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Burollet, P.I., 1984, World reseources of oil : Energy Reseources of the World (Ed. R.A. Sumhatov), 2, 3-10.

Carmalt, S.W. and John, B.S., 1986, Giant oil and gas fields : AAPG, Memoir 40, Geological Basins II

(Ed. N.H. Foster and E.A. Beaumont), 336-378.

Dixon, C.J., 1979, Atlas of economic mineral deposits : Chapman and Hall, 143 s., Londra.

Kazakistan ve çevresinin doğal kaynaklar haritası, 1986 (Rusca), Alma-Ata.

The Times atlas of the world, 1967, The Times Newspaper Ltd., Printing House Square, 272 s., Londra.

Triller, E. and Lauenstein, H.J., 1987, World mining map and index of mines : Metallgesellschaft A.G., Frankfurt.